

О. В. Шевців

*здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Київська область, Україна*

І. О. Данчук

*здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Київська область, Україна*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Анотація. *Стаття висвітлює ключові етапи господарсько-правової відповідальності та розкриває її структурні аспекти в контексті сучасних умов глобалізації. Реалізація господарської відповідальності має як загальну мету забезпечення правопорядку у сфері господарювання, так і спеціальну мету – захист прав і законних інтересів учасників господарських відносин. Стаття охоплює питання визначення господарської відповідальності, її правового регулювання та практичної реалізації в умовах ринкових відносин. У статті також розглядаються актуальні питання впровадження інноваційних підходів та технологій для забезпечення ефективності системи господарсько-правової відповідальності. Підкреслюється важливість врахування та адаптації до змін у глобальному економічному середовищі, щоб забезпечити стійке та етичне функціонування підприємств. Стаття також аналізує актуальні виклики, що виникають у контексті господарсько-правової відповідальності, враховуючи ризики і можливості в умовах посиленої конкуренції та технологічних зрушень. Дослідження ставить за мету визначення стратегій, які підприємства можуть впроваджувати для вирішення етичних та юридичних аспектів господарювання в глобальному масштабі. Зокрема, розглядаються підходи до вирішення питань корпоративної соціальної відповідальності та екологічного управління, забезпечуючи комплексний підхід до вдосконалення систем господарсько-правової відповідальності в контексті глобальних викликів.*

Ключові слова: *відповідальність, санкція, правопорушення, система господарсько-правової відповідальності, підприємницька діяльність.*

Від ефективності регулювання господарсько-правової відповідальності залежить досконале та належне функціонування підприємств в сучасному глобалізованому середовищі. Господарсько-правова відповідальність є досить актуальною темою, адже вона відіграє важливу роль у підприємницькій діяльності. Дослідження відсутності чіткого правового регулювання та ефективності інструментів впровадження господарсько-правової відповідальності є критичним для розвитку сталого бізнесу та підтримання довіри громадськості. Також актуальним стає дослідження впливу глобальних регуляторів на формування та виконання стандартів господарсько-правової відповідальності в умовах високої конкуренції та стрімкого темпу змін. Такі аспекти вимагають ретельного аналізу та визначення стратегій для ефективного вирішення проблем, пов'язаних із відповідальністю суб'єктів господарювання в сучасному економічному середовищі.

В основу цього дослідження було покладено праці таких науковців як – О. О. Мельник, Р. Б. Шишки, В. С. Щербини, О. Ф. Скакун, С. І. Юшиної, В. В. Заїки, А. В. Войтовича, О. В. Бондаренка.

Загальним визначенням господарсько-правової відповідальності є правовідносини між юридичними особами або між юридичною особою та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, що виникають у зв'язку із вчиненням господарського правопорушення, внаслідок якого суб'єкт господарювання-порушник зазнає втрат майнового або організаційного характеру, визначених господарсько-правовими санкціями. Ці заходи мають майнову природу, тобто спрямовані на відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання. Вони також мають юридичну природу, тобто базуються на нормах права [1].

В. С. Щербина розуміє під відповідальністю в господарському праві (господарсько-правовою відповідальністю) комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – господарські правопорушення [7, с. 160].

О. О. Мельник визначає господарсько-правову відповідальність як передбачені законом чи договором заходи негативного впливу на правопорушника, які забезпечуються примусом з боку держави. Інші науковці під поняттям господарсько-правова відповідальність розуміють, що це правовідношення, яке виникає з порушення обов'язку, встановленого законом чи договором, що виражається у формі, невідповідній для правопорушника, через осуд його винної поведінки, майнових наслідків, настання яких забезпечується можливістю державного примусу [4, с. 63].

Завданням даної статті є аналіз господарсько-правової відповідальності в умовах глобалізації та швидких змін у сучасному економічному середовищі.

У рамках юридичної відповідальності господарсько-правова відповідальність має певні ознаки:

По-перше, виходячи з визначень, що наведені вище, та аналізу положень Господарського кодексу України[2] головною підставою господарської відповідальності є факт порушення договору. У договірних відносинах правопорушення випливає із зобов'язання передати товар. Якщо ж суб'єкт господарювання не перебуває у договірних відносинах, настає деліктна (позадоговірні) відповідальність.

По-друге, залежно від правової підстави розрізняють відповідальність, що виникає на підставі законодавчих, договірних або адміністративних актів.

По-третє, господарська відповідальність охоплює особистий або майновий статус правопорушника, який є суб'єктом господарювання. У більшості випадків господарська відповідальність спрямована на майновий стан правопорушника і лише в окремих випадках – на фізичну особу правопорушника.

По-четверте, сфера застосування господарської відповідальності обмежена сферою господарювання.

По-п'яте, підставою для настання економічної відповідальності є наявність складу правопорушення, що складається з чотирьох елементів:

1) Протиправна економічна поведінка, що спричиняє збитки або іншу шкоду правам чи інтересам потерпілої сторони господарських відносин, тобто порушення норм законодавства, положень договорів, планових актів, що зобов'язують сторони господарських відносин, тощо. Це може бути дія або бездіяльність (наприклад, несвоєчасна поставка товару);

2) Наявність збитків або інших негативних наслідків для потерпілого (наприклад, втрата доступу до ринку для підприємців, шкода репутації компанії тощо);

3) Причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника та шкодою, якої зазнав потерпілий;

4) Вина порушника – у господарському праві це підтверджується двома елементами: наявність у суб'єкта господарських відносин реальної можливості діяти відповідно до законодавства і запобігти настанню негативних наслідків (збитків); та невжиття суб'єктом усіх необхідних заходів для недопущення протиправного діяння і запобігання настанню збитків. Варто зазначити, що правопорушення у сфері господарської діяльності зазвичай не характеризуються наявністю класичних елементів складу правопорушення – об'єкта, суб'єкта, об'єктивної сторони та суб'єктивної сторони.

По-шосте, примусові заходи (санкції) впливають на економічні інтереси правопорушника. При цьому розрізняють економічні та адміністративні санкції, на що вказує С. І. Юшина [9, с. 202-205].

По-сьоме, здійснюється в ході правозастосовної діяльності за дотриманням певного процедурно-процесуального порядку і форм [9, с. 432]. Так, порядок застосування санкцій залежать від виду та форми господарсько-правової відповідальності:

- претензійно-позовний чи судовий;
- безпосередньо кредитором в оперативному порядку;
- спеціальними – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Отже, беручи до уваги думку В. С. Щербини, господарсько-правова відповідальність, на відміну від цивільної та адміністративної відповідальності, вона відокремлюється як самостійний вид юридичної відповідальності завдяки своїм специфічним характеристикам. [8, с. 10-15].

Як самостійний вид юридичної відповідальності, господарсько-правова відповідальність реалізується за відповідною процедурою. Р. Б. Шишка з цього приводу зазначає, що розуміння трансформації зобов'язань з господарських правопорушень у господарсько-правову відповідальність є досить проблематичним. Ця проблема вирішується шляхом визначення підстав відповідальності, які відображають матеріально-правовий підхід до обставин, за яких виникає зобов'язання з делікту, і не відповідають сутності державного примусу чи підставам його застосування. Це є фундаментальною помилкою, оскільки ці підстави збігаються за своїм змістом, а отже, вирівнюють їх за своєю природою. Для покладання

господарсько-правової відповідальності необхідна вимога (позов) про застосування санкції до правопорушника і примус у вигляді рішення про притягнення його до відповідальності. Інший варіант – коли таке рішення виносить третейським судом, але визнається судом і може бути виконане у встановленому порядку. Таким чином, це є державною санкцією, і якщо державний адміністративний орган застосує її, то він несе фінансову та юридичну відповідальність [6, с. 130-133].

Водночас, Господарський кодекс України передбачає добровільний або претензійний досудовий порядок виконання господарських зобов'язань. Іншими словами, Закон не передбачає безумовного обов'язку виконання господарської відповідальності за рішенням суду. Виходячи з особливостей цивільної та господарської відповідальності та думок науковців, слід зазначити, що не всі господарські санкції застосовуються в рамках цивільно-правової відповідальності [2].

Варто розглянути процедуру притягнення до відповідальності. Повна процедура складається із таких процесуальних дій:

1) Відмова або зволікання заподіючи шкоди добровільно виконати чи прострочити виконання своїх основних та/або деліктних зобов'язань. Однак цей елемент може бути відсутнім, оскільки потерпіла сторона має право звернутися з позовом до суду. Таке досудове врегулювання спору відбувається в порядку претензійного провадження, передбаченого статтею 222 Господарського кодексу України. Позитивними аспектами досудового врегулювання заходів господарсько-правової відповідальності є те, що воно забезпечує повернення прав порушеного суб'єкта у найкоротші строки, сприяє виявленню та усуненню причин та обставин господарського правопорушення, а також сприяє чіткому врегулюванню та підвищенню рівня укладення та виконання господарських договорів. Негативним наслідком досудового врегулювання господарської відповідальності є те, що, подаючи претензію до компанії-порушника, бізнес-партнер фактично попереджається про можливість судового позову та притягнення до відповідальності. Таке попередження дає можливість компанії-порушнику заздалегідь приховати майно чи кошти або взагалі припинити господарську діяльність з метою уникнення відповідальності [2].

2) Подання заяви про притягнення до відповідальності до суду або компетентного органу. Цей етап надає формально-юридичного значення вимогам позивача та демонструє намір застосувати державний тиск. Зокрема, в адміністративному порядку можуть бути застосовані адміністративно-господарські санкції, які передбачені виключно законом і накладаються в рамках юридичної відповідальності. Зокрема, такі санкції можуть накладатися у вигляді адміністративно-господарських штрафів. Особливістю адміністративно-господарських штрафів є те, що вони є грошовими сумами, які сплачуються організаціями до відповідних бюджетів у разі недотримання встановлених правил здійснення господарської діяльності. Адміністративно-господарські штрафи можуть застосовуватися одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ГК України [2].

3) Винесення ухвали про прийняття справи до провадження та/або застосування заходів забезпечення позову (наприклад, заборона на передачу майна, арешт рахунку відповідача тощо). Це є початком державного примусу до правопорушників і може бути названо превентивним примусом. 3) Позивач звертається до суду за забезпеченням позову внаслідок двох взаємопов'язаних факторів, лише в результаті яких може бути запущено процес виконання рішення;

4) винесення судом рішення про застосування господарсько-правових санкцій, визначення розміру, форми та набрання законної сили рішенням про застосування господарсько-правових санкцій;

5) оскарження або опротестування постанови суду або рішення компетентного органу. рішення суду або компетентного органу не набирає законної сили під час його перегляду судом апеляційної чи касаційної інстанції; оскарження або опротестування рішення суду або рішення компетентного органу;

6) відмова від добровільного виконання судового ухвали або від добровільного виконання накладеного стягнення;

7) передача судового рішення до Державної виконавчої служби України та відкриття виконавчого провадження;

8) Виконання рішень про господарську та цивільно-правову відповідальність Державною виконавчою службою України.

Господарсько-правова відповідальність має загальні та специфічні риси характерні для всієї юридичної відповідальності. До загальних рис належать:

- Правова підстава – закон;
- Фактична підстава застосування господарсько-правової та цивільно-правової відповідальності – правопорушення;

- Зміст – негативні наслідки, яких зазнав правопорушник (у застосуванні до правопорушника);
- Можливість застосування державного примусу для покладання господарсько-правової відповідальності на правопорушника.

Водночас ці особливості юридичної відповідальності у господарських відносинах проявляються в особливій формі. Так, правовою підставою господарсько-цивільної відповідальності може бути не лише нормативно-правові акти компетентних державних органів, але й договори, укладені відповідно до вимог закону, в тому числі установчі документи.

Система законодавчих актів, що регулюють ситуації відповідальності у господарських відносинах, види, форми та розміри санкцій, які застосовуються до правопорушників, включає нормативні акти з різною юридичною силою:

- Господарський кодекс України: – відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.
- Цивільний кодекс України – позовна давність; захист права власності. штрафні санкції; відшкодування збитків тощо[5].

Як важлива складова господарсько-правового порядку, господарська відповідальність виконує важливі функції: Функції господарсько-правової відповідальності – це сфера дії та економічні наслідки, що настають у результаті реалізації господарсько-правової відповідальності. Господарсько-правова має як загальні функції, так і специфічні. До першої категорії належать превентивна, стимулююча та штрафна (покарання за правопорушення) функції, а до другої – компенсаційна, правовідновлювальна, інформаційна та сигнальна функції.

Превентивна та стимулююча функції господарсько-правової відповідальності проявляються в тому, що не тільки покладання господарсько-правової відповідальності, а й сама загроза її покладення спонукає учасників господарських відносин до вчинення правомірних дій з метою уникнення негативних наслідків, що виникають у зв'язку з покладенням такої відповідальності.

Штрафна функція відіграє важливу роль у певних випадках, але не є ознакою господарської відповідальності (сплата неустойки, яка забезпечує як сплату штрафу, так і повне відшкодування збитків).

Компенсаційно-відновлювальна функція є найбільш помітною в системі функцій: відновлення порушеного правопорядку та усунення наслідків протиправної поведінки юридичної особи. За допомогою реалізації господарсько-правової відповідальності припиняється протиправна діяльність, нормалізуються порушені господарські зв'язки, відшкодовується шкода, поновлюються порушені права, виконуються обов'язки, спрямовуються за призначенням невиконані платежі та конфіскуються незаконно отримані доходи.

Сигнальна функція полягає в тому, що покладення на суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідальності сигналізує суб'єкту господарювання про необхідність покращення його діяльності з метою уникнення майбутніх збитків, спричинених покладенням такої відповідальності, а контрагенту такого суб'єкта – про продовження договірних відносин з ним або про припинення існуючих договірних відносин з ним.

Роль інформаційної функції полягає в інформуванні учасників бізнесу про проблеми в діяльності їхніх партнерів (якщо ці партнери підпадають під економічні санкції, наприклад, з боку регуляторів або контрагентів) і, відповідно, в регулюванні своїх відносин з ними. Застосування таких санкцій дозволяє учасникам бізнесу отримати відповідну інформацію про можливі проблеми у власній діяльності (та необхідність їх належного виправлення) або порушення їхніх прав та законних інтересів (якщо санкції були застосовані незаконно) та необхідність вжиття відповідних заходів[1].

Господарсько-правова відповідальність настає лише за наявності відповідних підстав. Для господарської відповідальності розрізняють юридичні та фактичні підстави.

Правова підстава – це юридичний інструмент, який робить певні дії юридичної особи протиправними та визначає форму і обсяг її відповідальності за ці дії. У господарському праві такими підставами є закон і договір.

Фактичні підстави – це життєві ситуації, які законом або договором визнаються протиправними. Такі ситуації називаються елементами господарського правопорушення.

Правопорушення як фактична підстава відповідальності у господарському праві також має свої особливості. Як відомо, класичне правопорушення складається з чотирьох елементів протиправне діяння, негативні наслідки такого діяння, причинний зв'язок між протиправним діянням і негативними наслідками та вина правопорушника. В інших випадках недбалості достатньо лише у випадку деліктів та штрафних санкцій. Згідно з Господарським кодексом України діє принцип презумпції вини, відповідно

до якого сторона господарських відносин повинна довести, що вона вжила всіх необхідних заходів для недопущення господарського правопорушення або належне виконання нею договірних зобов'язань виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили (надзвичайних і невідворотних обставин за певних умов здійснення господарської діяльності), якщо вона не доведе, що виконання виявилось неможливим через зазначені обставини, вона несе відповідальність за порушення зобов'язання, встановлену законом або договором.

Отже, у сучасних умовах господарської діяльності в Україні важливим є удосконалення інституту господарсько-правової відповідальності. Необхідно удосконалити застосування адміністративно-господарських та господарсько-правових санкцій. Популяризувати правові знання про господарську відповідальність серед суб'єктів господарської діяльності. На нашу думку, господарсько-правову відповідальність можна об'єктивно розуміти як сукупність норм, що визначають заходи впливу, які застосовуються до суб'єкта господарювання за вчинені ним правопорушення. Застосування охоронних норм є проявом суб'єктивної відповідальності. Спочатку сторони виконують свій об'єктивний обов'язок відповідно до своїх договірних інтересів, а потім, у разі виникнення спору, суд визначає остаточний обсяг господарсько-правової та цивільно-правової відповідальності з урахуванням умов договору та складу правопорушення. Розгляд охоронних норм як санкцій, що визначають форми та межі відповідальності за певні правопорушення, сприяє кодифікації законодавства про господарську відповідальність та дозволяє уникнути дублювання норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінник О.М. Господарське право : навчальний посібник / О.М. Вінник; МОНУ. 2-ге вид., змінене та доп. Київ : Правова єдність, 2009. 768 с.
2. Господарський кодекс України від 8 жовтня 2023 р. № 436-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.12.2023)
3. Копейчиков В. В. Правознавство. К.: Юрінком Інтер, 2003. 73 с. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/BookPravothnavstvo/Glava3/R1G3par12.htm>
4. Мельник О. О. Господарське право. К.: КНЕУ, 2005. – 208 с.
5. Цивільний кодекс України від 5 жовтня 2023 р. № 435-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 10.12.2023)
6. Шишка Р. Б. Окремі аспекти господарсько-правової відповідальності. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К.: НАУ, 2015. № 1 (34). С. 130–133.
7. Щербина В. С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. К., 2013. С. 10–15.
8. Щербина В. С. Господарське право України: Навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2001. 384 с
9. Юшина С. І. Адміністративно-господарські санкції та їх застосування в зовнішньоекономічній сфері. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 202–205.

O. Shevtsiv, I. Danchuk. Economic and legal liability. – Article.

Summary. *The article highlights the key stages of economic and legal liability and reveals its structural aspects in the context of modern globalization. Realization of economic liability has both a general purpose of ensuring law and order in the economic sphere and a special purpose – protection of rights and legitimate interests of participants of economic relations. The article covers the issues of defining economic liability, its legal regulation and practical implementation in the context of market relations. The article also addresses topical issues of introducing innovative approaches and technologies to ensure the effectiveness of the economic liability system. The author emphasizes the importance of taking into account and adapting to changes in the global economic environment to ensure sustainable and ethical operation of enterprises. The article also analyzes the current challenges that arise in the context of economic and legal responsibility, taking into account the risks and opportunities in the context of increased competition and technological changes. The study aims at identifying strategies that businesses can implement to address the ethical and legal aspects of doing business on a global scale. In particular, the study considers approaches to addressing corporate social responsibility and environmental management, providing a comprehensive approach to improving economic and legal responsibility systems in the context of global challenges.*

Key words: *liability, sanction, offense, system of economic and legal liability, business activity.*